

**ДЖЕРЕЛА ДЛЯ СЕЛЕКЦІЇ МАЛОПОШИРЕНИХ ВИДІВ
ОВОЧЕВИХ РОСЛИН ЗА ЗБІЛЬШЕНИМ ВМІСТОМ
БІОХІМІЧНИХ РЕЧОВИН**

Черкасова В.К., к. с.-г. н., Кормош С.М., к.с.-г.н.,
Інститут овочівництва і баштанництва НААН

Висвітлено результати досліджень 2016–2017 рр., зразків малопоширених видів овочевих рослин за біохімічним складом та виділено селекційні джерела.

Ключові слова: малопоширені рослини, овочі, кореляція, морфотип, селекція, джерела, кореляція, зв'язок.

Вступ. Для виконання державної програми розвитку «Україна 2020» від 12.01.2015 р. № 5/215, де чітко наведено про збільшення якісної харчової продукції, цілорічного забезпечення нею людини та Закону «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 08.12. 2015 р. № 867/VIII, ученими Інституту овочівництва і баштанництва розроблено галузеву програму «Малопоширені овочеві культури – 2025» за якою передбачено освоєння і розширення асортименту овочевої продукції за рахунок введення нових цінних видів овочевих рослин з відпрацьованою економічною технологією вирощування та конкурентоздатними сортами з високим потенціалом продуктивності і стійкості проти біо- й абіотичних чинників та вмістом корисних лікувальних і дієтичних речовин [1–4].

Мета дослідження. Проаналізувати на вміст біохімічних компонентів, зразки малопоширених видів овочевих рослин у технічній стиглості, встановити параметри, виділити джерела за збільшеним їх вмістом для подальшої селекційної роботи.

Методика досліджень. Роботу проводили в Інституті овочівництва і баштанництва НААН згідно з загальноприйнятими методиками та діючих стандартів [5–7].

Проаналізовано у 2016–2017 рр. 12 родин і 32 видів малопоширених овочевих рослин, у селекційній сівозміні Інституту
© Черкасова В.К., Кормош С.М., 2017.

овочівництва і баштанництва НААН. Ґрунт – середньосуглинковий чорнозем. Розмір ділянки – 4,2 м², однорічні рослини висівали у відкритий ґрунт у першій і другій декадах квітня, багаторічні – відростання після перезимівлі відмічено з першої декади березня, згідно з методиками «Методика дослідної справи в овочівництві і баштанництві», «Сучасні методи селекції овочевих і баштанних культур» [5, 6].

Оцінку основних цінних біохімічних речовин проводили за діючими нормативними документами, прийнятими в Україні, у акредитованій лабораторії ІОБ НААН та розраховували статистично-математичний дисперсійний довірчий інтервал для достовірності результатів [7] (табл. 1).

1. – Методи визначення біохімічного складу [8]

№ з/п	Хімічний аналіз	Нормативні документи
1	Вміст сухої речовини, %	ГОСТ 28561-90 «Методы определения сухих веществ или влаги»
2	Загальний цукор, %	М 03-2001 «Методы определения содержания сахаров», Методика М-05.2011
3	Вітамін С, мг / 100г	ГОСТ 24556-89 «Метод определения витамина С»
4	Білок, г	Титрометричний метод за Кьельдалем «Метод визначення загального азоту»
5	Клітковина, г	ГОСТ 13496.2-91 «Методы определения сырой клетчатки»
6	Крохмаль, г	ДСТУ 4953-2008, «Метод кислотного гідролізу»

Результати досліджень. За традиційною схемою селекційного процесу формування і вивчення колекції проходить за трирічним терміном, де оцінку проводять за класифікаційними ознаками, які відображені у розроблених класифікаторах за системою UPOV «Класифікатор з методикою проведення експертизи, ліній, сортів, гібридів родини *Ariaceae* Lind – Селерові (морква, петрушка, селера, пастернак, коріандр, фенхель, любисток) для визначення відмінності, однорідності і стабільності» [9] та «Посібником для порівняльної характеристики видів рослин роду Квасоля (*Phaseolus* L.) та роду Вігна (*Vigna* S.)» [10]. За повною класифікаційною оцінкою кожен колекційний зразок оцінено на стиглість за тривалістю вегетаційного періоду, продуктивність, урожайність і на вміст біохімічних речовин та механізованого збирання врожаю. Проведено аналіз на встановлення взаємозв'язків між ознаками. Виділено джерела у технічній стиглості. Установлено, що досліджені зразки в умовах

Лісостепової зони мали різні параметри: деякі збільшували, а інші зменшували показники (табл. 2). До видів, які збільшували параметри вмісту сухої речовини порівняно зі стандартом, віднесено за істотною різницею за кожний рік види: Полин естрагон (середнє за два роки мінус стандарт за моніторингом S_k), Чабер садовий – +13,75 %, Рута пахуча – +10,37 %. На 1–2 % збільшили вміст сухої речовини (порівняно зі стандартом) рослини полину естрагону, цикорію коренеплідного, васильків справжніх, шавлю довголистої, хрону звичайного, коріандру посівного, часнику посівного ярого; на +4,80, +5,11, 6,14 % – змієголовнику молдавського, майорану садового, ревеню лікарського.

2. – Вміст сухої речовини у свіжій продукції зразків малопоширених видів овочевих рослин у фазі технічної стиглості, (середнє за 2016–2017 рр.), %

Вид, різновидність	Зразок	Стандарт	X_{cp}	Відхилення від стандарту +, -
1. Родина Айстрові				
Салат посівний листковий	Сніжинка	8,95	8,23	-0,72
Салат посівний головчастий	Годар	8,65	8,71	+0,06
Полин естрагон	Яничар	22,45	24,83	+2,38
Цикорій коренеплідний	Цезар	11,91	13,58	+1,67
2. Родина Бобові				
Квасоля звичайна	Шахія	12,67	11,89	-0,78
3. Родина Гарбузові				
Гарбуз твердокорий (голонасіннєвий)	Дніпропетровський	13,23	13,77	+0,54
Гарбуз твердокорий, кабачок жовтоплідний	Золотінка	4,59	4,56	-0,03
4. Родина Глухокропівові				
Змієголовник молдавський	Медоніс	14,58	19,38	+4,80
Васильки справжні	Рутан	16,55	17,57	+1,02
Чабер садовий	Остер	20,45	34,20	+13,75
Лофант ганусовий	Початок	20,32	20,72	+0,40
Гісоп лікарський	Світанок	32,10	32,20	+0,10
Меліса лікарська	Цитронела	23,57	21,85	-1,72
Меліса лимонна	Соборна	32,00	24,76	-7,24
Майоран садовий	Оранта	18,00	23,11	+5,11
5. Родина Гречкові				
Щавель довголистий	Одеський-17	14,56	15,47	+0,91
Ревінь лікарський	Місцева форма	5,50	11,94	+6,44
6. Родина Жовтецеві				
Чорнушка посівна дамаська	Іволга	22,00	22,69	+0,69

продовження таблиці 2

Вид, різновидність	Зразок	Стандарт	Хср	Відхилення від стандарту +,-
7. Родина Капустяні				
Індау посівний	Знахар	14,50	14,36	-0,14
Крес-салат посівний	Вість	18,88	18,93	+0,05
Хрін звичайний	Валківський	19,07	20,99	+1,92
8. Родина Лободові				
Шпинат городній	Переможець	12,38	11,61	-0,77
9. Родина Мальвові				
Бамія (гібіск їстівний)	Діброва	12,45	11,63	-0,82
10. Родина Рутові				
Руґа пахуча	Садова	12,45	22,82	+10,37
11. Родина Селерові				
Кріп пахучий	Харківський 85	15,09	14,04	-1,05
Коріандр посівний	Пікантний	15,67	18,45	+2,78
Петрушка кучерява, коренеплідна	Харків'янка	27,50	27,97	+0,47
Пастернак посівний	Петрик	25,67	25,03	-0,64
Любисток лікарський	лінія 0811	23,45	23,88	+0,43
Фенхель звичайний	Зефір	13,87	14,57	+0,70
12. Родина Цибулеві				
Цибуля запашна	Етюд	11,45	12,22	+0,77
Цибуля запашна	Медея	11,45	11,62	+0,17
Цибуля батун	П'єро	12,34	13,07	+0,73
Цибуля слизун	Віртуоз	11,23	11,25	+0,02
Часник посівний (ярий)	Мануйлівський	25,76	27,05	+1,29
Часник посівний (озимий, нестрілкуючий)	Місцева форма	27,45	28,19	+0,74

Вміст вітаміну С у свіжій продукції вищим за стандарт відмічено у рослинах – змієголовнику молдавського +6,33 мг/100г, майорану садового +10,70, ревеню лікарського + 22,03, шпинату городнього + 20,97, любистку лікарського +11,87 і часнику посівного нестрілкуючого +5,1, які можна використовувати як джерела для селекції (табл. 3).

3. – Вміст вітаміну С, мг/100г у свіжій продукції зразків малопоширених видів овочевих рослин у фазі технічної стиглості, (середнє за 2016–2017 рр.)

Вид, різновидність	Зразок	Стандарт	Хср	Відхилення від стандарту +,-
1. Родина Айстрові				
Салат посівний листковий	Сніжинка	30,0	32,90	+2,90
Салат посівний головчастий	Годар	40,0	41,47	+1,47
Полин естрагон	Яничар	33,4	29,30	-4,10
Цикорій коренеплідний	Цезар	16,6	17,53	+0,93
2. Родина Бобові				
Квасоля звичайна	Шахія	12,78	14,06	+1,28
3. Родина Гарбузові				
Гарбуз твердокорий (голюнасінєвий)	Дніпропетровський	8,0	6,97	-1,03
Гарбуз твердокорий, кабачок жовтоплідний	Золотінка	12,0	15,70	+3,70
4. Родина Глухокропивові				
Змієголовник молдавський	Медоніс	30,0	36,33	+6,33
Васильки справжні	Рутан	15,0	12,57	-2,43
Чабер садовий	Остер	10,0	9,83	-0,17
Лофант ганусовий	Початок	44,0	49,33	+5,33
Гісоп лікарський	Світанок	14,6	15,57	+0,97
Меліса лікарська	Цитронела	21,0	24,13	+3,13
Меліса лимонна	Соборна	21,0	25,43	+4,43
Майоран садовий	Оранта	64,0	74,70	+10,70
5. Родина Гречкові				
Щавель довголистий	Одеський-17	90,0	85,77	-4,23
Ревінь лікарський	Місцева форма	100,0	122,03	+22,03
6. Родина Жовтецеві				
Чорнушка посівна дамаська	Іволга	80,0	80,37	+0,37
7. Родина Капустяні				
Індау посівний	Знахар	160,0	150,27	-9,73
Крес-салат посівний	Вість	150,0	132,50	-17,50
Хрін звичайний	Валківський	120,0	122,00	+2,00
8. Родина Лободові				
Шпинат городній	Переможець	80,0	100,97	+20,97
9. Родина Мальвові				
Бамія (гібіск їстівний)	Діброва	18,5	18,13	-0,37
10. Родина Ругові				
Рута пахуча	Садова	50,0	35,87	-14,13

продовження таблиці 3

Вид, різновидність	Зразок	Стандарт	X _{ср}	Відхилення +,- від стандарту
11. Родина Селерові				
Кріп пахучий	Харківський 85	76,0	71,27	-4,73
Коріандр посівний	Пікантний	130,0	124,67	-5,33
Петрушка кучерява, коренеплідна	Харків'янка	190,0	188,37	-1,63
Пастернак посівний	Петрик	20,5	18,80	-1,70
Любисток лікарський	лінія 0811	120,0	131,87	+11,87
Фенхель звичайний	Зефір	45,0	45,23	+0,23
12. Родина Цибулеві				
Цибуля запашна	Етюд	44,5	34,47	-10,03
Цибуля запашна	Медея	44,5	40,20	-4,30
Цибуля батун	П'єро	55,0	44,03	-10,97
Цибуля слизун	Віртуоз	50,0	42,30	-7,70
Часник посівний (ярий)	Мануйлівський	40,0	39,43	-0,57
Часник посівний (озимий, нестрілкуючий)	Місцева форма	44,9	50,00	+5,10

Збільшення вмісту каротину у свіжій продукції малопоширених видів овочевих рослин над стандартом на 1–2 мг/100 г відмічено у видів – Полину естрагону, Індау посівного + 1,27 мг/100 г. У інших видів перевищення складало від 0,03 до 0,53 мг/100г, у рослин цибулі запашної відхилення –0,93–0,87 мг/100 г (табл. 4).

4. – Вміст каротину, мг/100г у свіжій продукції зразків малопоширених видів овочевих рослин у фазі технічної стиглості, (середнє за 2016–2017 рр.)

Вид, різновидність	Зразок	Стандарт	X _{ср}	Відхилення +,- від стандарту
1. Родина Айстрові				
Салат посівний листовий	Сніжинка	2,2	2,33	+0,13
Салат посівний головчастий	Годар	2,1	2,20	+0,10
Полин естрагон	Яничар	9,8	11,03	+1,23
Цикорій коренеплідний	Цезар	1,3	1,27	-0,03

продовження таблиці 4

Вид, різновидність	Зразок	Стандарт	Хср	Відхилення +, – до стандарту
2. Родина Бобові				
Квасоля звичайна	Шахія	0,4	0,40	0,00
3. Родина Гарбузові				
Гарбуз твердокорий (голонасінневий)	Дніпропетровський	9,0	8,27	-0,73
Гарбуз твердокорий, кабачок жовтоплідний	Золотінка	1,3	1,18	-0,12
4. Родина Глухокропивові				
Змієголовник молдавський	Медоніс	2,2	2,27	+0,07
Васильки справжні	Рутан	2,0	1,97	-0,03
Чабер садовий	Остер	2,2	2,17	-0,03
Лофант ганусовий	Початок	2,5	2,70	+0,20
Гісоп лікарський	Світанок	2,3	2,33	+0,03
Меліса лікарська	Цитронела	2,2	2,40	+0,20
Меліса лимонна	Соборна	2,2	2,00	-0,20
Майоран садовий	Оранта	2,0	1,97	-0,03
5. Родина Гречкові				
Щавель довголистий	Одеський-17	4,4	4,27	-0,13
Ревінь лікарський	Місцева форма	3,3	3,50	-0,20
6. Родина Жовтецеві				
Чорнушка посівна дамаська	Іволга	5,5	5,53	+0,03
7. Родина Капустяні				
Індау посівний	Знахар	8,0	9,27	+1,27
Крес-салат посівний	Вість	2,2	2,43	+0,23
Хрін звичайний	Валківський	6,4	6,37	-0,03
8. Родина Лободові				
Шпинат городній	Переможець	1,2	1,33	+0,13
9. Родина Мальвові				
Бамія (гібіск їстівний)	Діброва	1,5	1,53	+0,03
10. Родина Рутові				
Рута пахуча	Садова	6,6	7,10	+0,50
11. Родина Селерові				
Кріп пахучий	Харківський 85	1,8	1,90	+0,10
Коріандр посівний	Пікантний	2,0	2,17	+0,17
Петрушка кучерява, коренеплідна	Харків'янка	2,0	2,27	+0,27

продовження таблиці 4

Вид, різновидність	Зразок	Стандарт	Х _{ср}	Відхилення +, – від стандарту
Пастернак посівний	Петрик	1,0	1,07	+0,07
Любисток лікарський	лінія 0811	7,8	8,33	+0,53
Фенхель звичайний	Зефір	2,2	2,33	+0,13
12. Родина Цибулеві				
Цибуля запашна	Етюд	1,8	2,73	+0,93
Цибуля запашна	Медея	1,8	2,67	+0,87
Цибуля батун	П'єро	2,2	3,47	+1,27
Цибуля слизун	Віртуоз	1,8	1,90	+0,10
Часник посівний (ярий)	Мануйлівський	2,0	2,10	+0,10
Часник посівний (озимий, нестрілкуючий)	Місцева форма	2,0	2,23	+0,23

Вміст загального цукру у рослинах коливався за інтервалом відхилення (-1,1- +0,80), за найбільшим зростанням виділено: +0,60 Чабер садовий, +0,18 – Васильки справжні, Хрін звичайний і Меліса лимонна, +0,80 Петрушка кучерява (табл. 5).

5. – Вміст загального цукру, % у свіжій продукції зразків малопоширених видів овочевих рослин у фазі технічної стиглості, (середнє за 2016–2017 рр.)

Вид, різновидність	Зразок	Стандарт	Х _{ср}	Відхилення +, – від стандарту
1. Родина Айстрові				
Салат посівний листковий	Сніжинка		1,04	-0,06
Салат посівний головчастий	Годар		1,36	-0,14
Полин естрагон	Яничар	2,67	2,42	-0,25
Цикорій коренеплідний	Цезар		1,43	-0,57
2. Родина Бобові				
Квасоля звичайна	Шахія	2,48	2,32	-0,16
3. Родина Гарбузові				
Гарбуз твердокорий (голонасінний)	Дніпропетровський	9,00	8,39	-0,61
Гарбуз твердокорий, кабачок жовтоплідний	Золотінка	3,00	2,40	-0,57
4. Родина Глухокропівові				
Змієголовник молдавський	Медоніс	1,40	1,33	-0,07
Васильки справжні	Рутан	0,9	1,08	+0,18

продовження таблиці 5

Вид, різновидність	Зразок	Стандарт	Хср	Відхилення +, – від стандарту
Чабер садовий	Остер	1,20	1,08	+0,60
Лофант ганусовий	Початок	2,90	2,50	-0,40
Гісоп лікарський	Світанок	2,56	2,66	+0,10
Меліса лікарська	Цитронела	2,20	2,32	+0,12
Меліса лимонна	Соборна	2,2	2,38	+0,18
Майоран садовий	Оранта	3,20	3,36	+0,16
5. Родина Гречкові				
Щавель довголистий	Одеський-17	2,02	1,96	-0,06
Ревінь лікарський	Місцева форма	2,30	2,37	+0,07
6. Родина Жовтецеві				
Чорнушка посівна дамаська	Іволга	2,20	1,75	-0,45
7. Родина Капустяні				
Індау посівний	Знахар	2,40	2,43	+0,03
Крес-салат посівний	Вість	1,11	1,08	-0,03
Хрін звичайний	Валківський	4,56	4,74	+0,18
8. Родина Лободові				
Шпинат городній	Переможець	1,56	1,44	-0,12
9. Родина Мальвові				
Бамія (гібіск їстівний)	Діброва	3,10	3,02	-0,08
10. Родина Рутові				
Рута пахуча	Садова	3,50	3,75	+0,25
11. Родина Селерові				
Кріп пахучий	Харківський 85	1,53	1,89	+0,36
Коріандр посівний	Пікантний	2,50	2,70	+0,20
Петрушка кучерява, коренеплідна	Харків'янка	3,30	4,10	+0,80
Пастернак посівний	Петрик	8,90	8,51	-0,39
Любисток лікарський	лінія 0811	3,78	3,86	+0,08
Фенхель звичайний	Зефір	1,78	1,49	-0,29
12. Родина Цибулеві				
Цибуля запашна	Етюд	5,40	4,29	-1,11
Цибуля запашна	Медея	5,40	5,83	+0,43
Цибуля батун	Г'єро	5,10	5,34	+0,24
Цибуля слизун	Віртуоз	3,90	4,35	+0,45
Часник посівний (ярий)	Мануйлівський	5,50	5,75	+0,25
Часник посівний (озимий, нестрілкуючий)	Місцева форма	5,90	6,19	+0,29

Висновки. Стабільними джерелами визначено види: за вмістом *сухої речовини* – Полин естрагон, Чабер садовий, Рута пахуча; *загального цукру* – Чабер садовий, Васильки справжні, Меліса лимонна; *вітаміну С* – Змієголовник молдавський, Майоран садовий, Ревінь лікарський, Шпинат городній, Любисток лікарський, Часник посівний нестрількуючий; *каротину* – Полин естрагон, Інду посівний.

Бібліографія

1. Жуковский П. М. Культурная флора. Корнеплодные растения / под общим руководством академика П. М. Жуковского. – Л., Колос, 1971. – Т. XIX. – 375 с.
2. Володарська А. Т. Вітаміни на грядці / А. Т. Володарська, М. О. Скляревський. – Х.: 1994. – 324 с.
3. Гринь В. П. Зеленні і багаторічні овочеві культур / В. П. Гринь. – К., 1991.
4. Василенко Н. Г. Малораспространенные овощи пряные растения / Н. Г. Василенко; под ред. В. И. Эдельштейна. – М., 1962 р.
5. Бондаренко Г.Л. Методика дослідної справи в овочівництві і баштанництві / [за ред. Г.Л. Бондаренка, К.І. Яковенка]. – Х.: Основа, 2001. – 369 с.
6. Горова Т.К. Сучасні методи селекції овочевих і баштанних культур / [за ред. Т. К. Горової, К. І. Яковенка]. – Х., 2001. – 641 с.
7. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта / Доспехов Б.А. – М.: Агропромиздат, 1985. – 351с.
8. Ермаков А.И. Методы биохимического исследования растений. / А.И Ермаков. – Л.: Агропромиздат, 1972. – С. 107–109.
9. Корнієнко С. І. Класифікатор з методикою проведення експертизи ліній, сортів і гібридів Родини *Ariaceae* Lindl. – Селерові (морква, петрушка, селера, пастернак, кмін, кріп, коріандр, фенхель, любисток) для визначення відмітності, однорідності, стабільності / С. І. Корнієнко, Т. К. Горова, Л.Ю. Штепа, І.М. Явдик, С.М. Кормош, О.Ф. Сергієнко – Х. : Плеяда, 2015. – 52 с.
10. Корнієнко С. І. Каталог-довідник колекції овочевих видів рослин роду Квасоля (*Phaseolus* L.) та роду Вігна (*Vigna* S.) / С. І. Корнієнко, Т. К. Горова, О.Ю. Сайко, Л.Ю. Штепа – Х. : Плеяда, 2014. – 40 с.

Черкасова В.К., Кормош С.М.

Источники для селекции малораспространенных видов овощных растений с повышенным содержанием биохимических веществ.

Резюме. Отображены результаты исследований 2016–2017 гг., образцов малораспространённых видов овощных растений за биохимическим составом и выделены селекционные источники.

Cherkasova V.K., Kormosh S.M.

The sources of selection for rare species of vegetable cultures of augmented compound of biochemical substances.

Summary. The results of research in 2016–2017 on the study of samples of rare species of vegetable cultures on biochemical composition are described and sources for selection are determined.